

УДК 705:766:725

Ковальов Ю.М., д-р техн. наук, проф.,
Сахно К.С., магістр
Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

ОРНАМЕНТИ: ВІД ПАЛЕОЛІТУ ДО ХАЛІФАТУ

Анотація: Визначено основні етапи еволюції орнаменту (поява базових знаків, ідея тиражування знаків, поява канонічних орнаментів) та її зв'язки із становленням людської свідомості, розроблено класифікацію ісламських орнаментів, що створює основу для цілеспрямованого дослідження способів формоутворення орнаментів та їх використання з метою регуляції психічного стану людини.

Ключові слова: орнаменти, знаки, візерунки, гір'я, іслімі, арабески.

Постановка проблеми. Орнамент існує тисячі років. Ще з давніх-давен він був способом символічного зображення сакральних істин або самовираження. Ісламський орнамент має специфіку, пов'язану з тим, що у ісламі сунітського напрямку заборонено зображення людини. Наслідком обмеженості сюжетів і образів стала поява найрізноманітніших геометричних і кольорових форм, визначити вплив яких на людину з метою цілеспрямованого управління її станом є актуальною проблемою, зважаючи як на різноманітність застосування орнаментів у культових спорудах, цивільних і житлових будинках та побуті, так і на масштабність ісламського світу (понад 1,5 млрд. людей).

Аналіз стану проблеми. Проблема має системний характер, і для її розв'язання необхідні дослідження у наступних напрямках:

- походження орнаментів взагалі і ісламських орнаментів зокрема [1-4]. Наявні дослідження мають локальний характер і не пов'язані із іншими аспектами проблеми;

- класифікація ісламських орнаментів [5-6]. У існуючі класифікації не включено, наприклад, орнаменти на східних ковдрах;

На другому етапі дослідження (планується викласти результати у наступній публікації) розглядалися питання формоутворення орнаментів та визначення їх впливу.

Формування цілей статті. Метою публікації є викладення результатів дослідження еволюції орнаментів, встановлення зав'язків ключових етапів

еволюції із становленням людської свідомості та обґрунтування класифікації ісламських орнаментів.

Основна частина. Ще з давніх часів людина прикрашала тіло, одяг, предмети побуту та житло орнаментами. Походження перших із них сягає часів верхнього палеоліту (рис. 1).

Рис. 1. Зразки орнаментів доби верхнього палеоліту

Візерунки найпростіші: прямі і хвилясті лінії, крапки; існує певна схожість між ними та так званими синоптричними знаками, які людина бачить у змінених станах свідомості. Власне кажучи, палеолітичні орнаменти, не є орнаментами в сучасному розумінні: оскільки вони намальовані (вирізані на кістці або камені) людською рукою, між окремими знаками є, говорячи мовою геометрії, топологічна, але не метрична тотожність.

У неолітичну добу орнаменти набувають більшого поширення, стають більш відокремленими від фону, більш абстрактними і більш «сухими» за манерою виконання, втрачаючи у кольорі, але набуваючи більшої динамічності (рис. 2).

У цьому відношенні вони повторюють еволюцію первісного живопису.

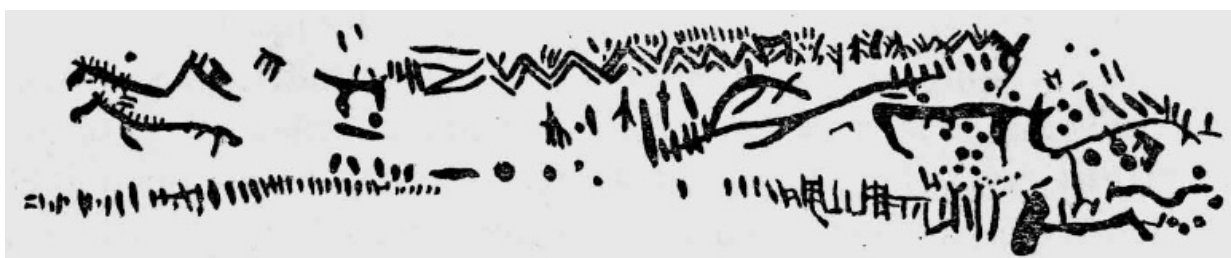

Рис. 2. Зразки неолітичних розписів з елементами орнаментів

З'являється тенденція до повторюваності елементів (лінійна, спіральна, центральносиметрична схеми), антропоморфність фігур, аналогія орнаментів з обрядовими танцями, поява складних композицій на основі простих елементів, використання орнаментів у якості усталених позначень. Також збільшилася кількість сюжетів, форм і композицій. Певна схожість між орнаментами і обрядовими танцями пов'язана, мабуть із тим, що і ті і інші виражають ідеї циклічності у природі і лінійності часу (звичайно, у формі ритуалу і міфу, а не раціональних концепцій).

Загалом, у палеолітичну добу було сформовано набір типових символів орнаментів, а у неолітичну цей набір розширився і було винайдено кілька способів їх компоновання. Ще однією важливою рисою є схожість орнаментів по всій земній кулі, що свідчить і про певну спільність культур того часу.

Наступним етапом розвитку орнаментики став період енеоліту.

Для нього характерні наступні риси:

- орнамент став знаковою системою досить розвинутих міфів (рис. 3)
- з'явилися печатки, а з ними можливість тиражування, тобто точного відтворення форм, що породило і можливість писемності (рис. 4);
- досить складні комбінації відтворення форм, що сполучали лінійні перенесення, обертання, рухи по спіралі, тощо (рис. 5);
- намітилися цивілізаційні відмінності для різних культур (рис. 6);
- значно розширився вибір матеріалів, сюжетів, місць нанесення орнаментів (відзначимо появу розписної кераміки), типових форм при зменшенні кількості кольорів.

Рис. 3. Орнамент у Харапському міфі про будову світу

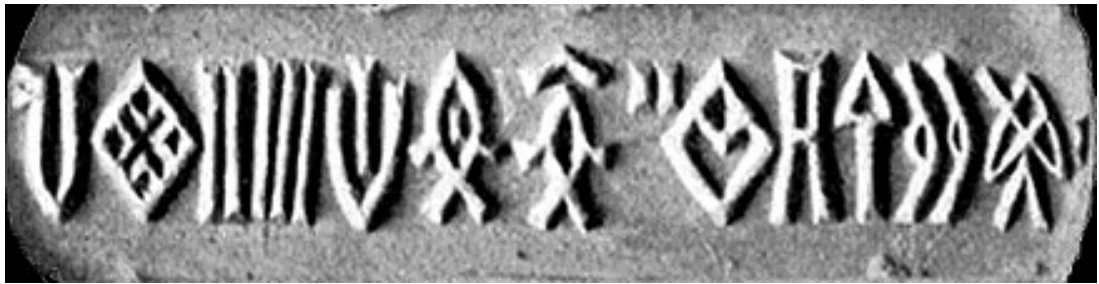

Рис. 4. Печатки і зразок протописемності Харап্পської цивілізації

Рис. 5. Деякі способи утворення орнаментів, характерні для кераміки Трипільської культури

В епоху Давнього світу ці тенденції поглиблювалися. Кожна епоха та нація виробила свою особливу манеру орнаменту. Так, для давньоєгипетського орнаменту обов'язковим є зображення папірису та квіток лотоса (рис. 7).

Синхронне декоративне мистецтво Месопотамії перейняло у єгиптян зображення квітки лотоса та розетки з пальметтами. Але більш типовими фігурами є зооморфні зображення, досить часто поруч із Світовим деревом (рис. 8).

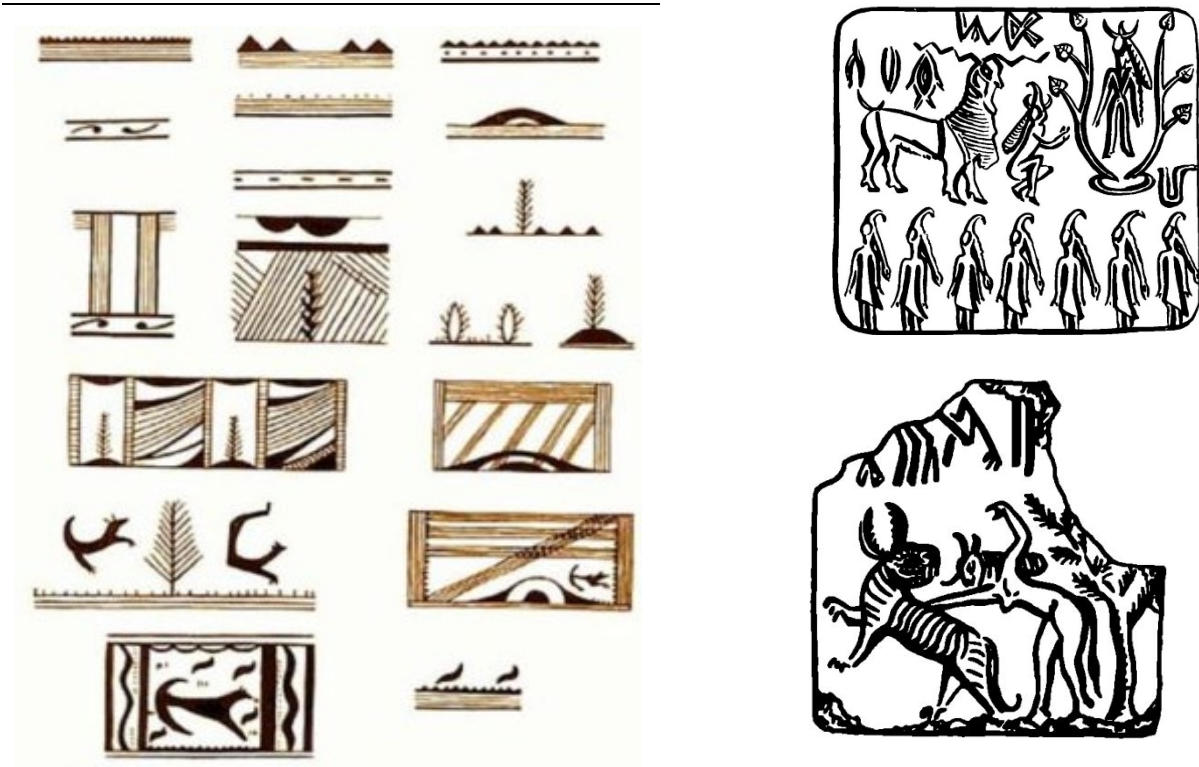

Рис. 6. Культурні відмінності між Трипільським (зліва) та Харапський (справа) орнаментами

Рис. 7. Орнаментами Давнього Єгипту

Рис. 8. Месопотамський рельєф із орнаментом

В орнаментах Егейської культури зустрічаються як абстрактні, так і реалістичні, «морські» мотиви (рис. 9). В мистецтві Давньої Греції характерним був «геометричний» вазопис, а одним з важливих елементів орнаменту був меандр (рис. 10).

Рис. 9. Орнамента Егейської культури

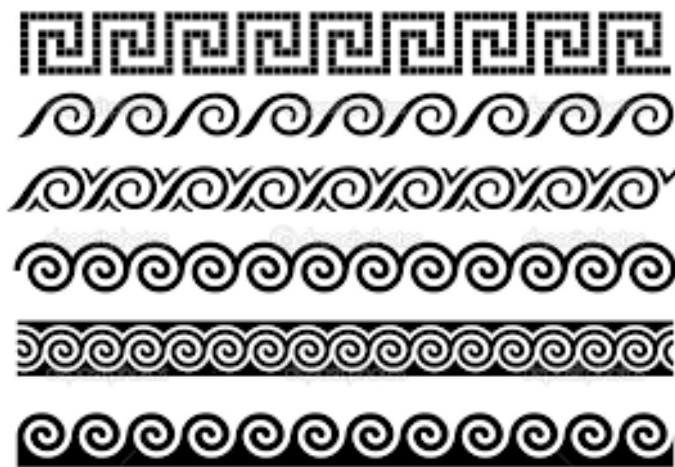

Рис. 10. Геометричний вазопис і варіанти меандрів у орнаментах Давньої Греції

Зауважимо, що мотив творення світу і його будови залишається одним із основних у орнаментах у цю добу. Причому він досить часто виражається у абстрактній і досить лаконічній формі, що справляє на глядача глибоке враження (циркумпойнт, Уроробос, тайцзи тощо).

Очевидно, що зазначені зміни у орнаментах корелюють із змінами у людській свідомості. Зважаючи, що такі кореляції є спільними для всіх форм живопису (встановленню таких кореляцій присвячена [7]), можна стверджувати наступне:

- орнаменти палеолітичної доби відповідають інтуїтивному рівню людської свідомості;
- неолітичні – підсиленню людського его та волі;
- у добу енеоліту проявляється, а в епоху давніх держав підсилюється рівень розуму, із характерними для нього дефініціями у просторі-часі;
- чуттєво-емоційний рівень людської свідомості представлений пізніми орнаментами єгипетського періоду, а також елліністичними і римськими орнаментами, ознакою чого є підвищена, у порівнянні із геометрією, роль кольору.

Тепер відзначимо, що окрім загальних закономірностей, кожна культура і релігія має стійкі форми та принципи формування орнаменту. У ісламі це проявляється у забороні антропоморфних зображень. Відтак, у світі ісламу є два основних види орнаменту: іслімі та гіріх.

Іслімі – це вид візерунка, в якому об'єднують переплетення спіралей та стеблів рослин (рис. 11). Такий вид візерунка використовують для оздоблення одягу, посуду, книг та інших предметів побуту.

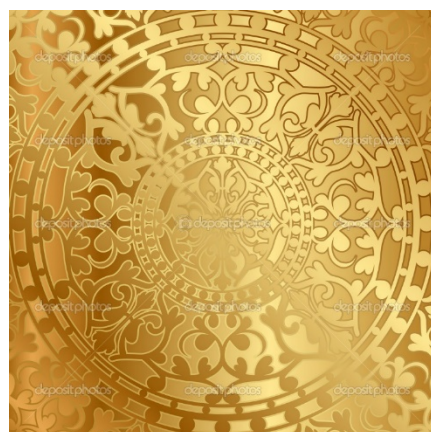
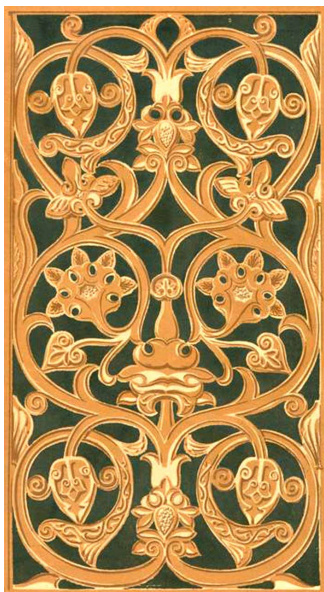

Рис. 11. Орнамент іслімі

Гіріх (з перс.- «вузол») – це складний геометричний візерунок, який будується лініями, утворюючи геометричні фігури (прямокутники, ромби, зірки та ін.). Зазвичай такий вид візерунків можна побачити на фасадах будівель та мечетей (рис. 12).

Рис. 1.16. Орнамент гіріх

Рис. 13. Арабески

Арабескою (від італ.- «arabesco» – арабська) було названо східний орнамент Середньовіччя. Арабеска складається з рослинних, геометричних візерунків та може включати арабську в'язь (рис. 13).

Особливого поширення арабески набувають в епоху Відродження. Через деякий час арабескою стали називати химерні орнаменти лише з рослинних

форм(наприклад, стеблі, стилізовані квіти, листя та ін.). Арабеска будується на повторенні та множенні одного або декількох фрагментів візерунка.

Такий вид орнаменту виключає фон, через те, що один візерунок вплітається в інший, тим самим закриваючи поверхню. Арабески наносились на різні поверхні: плоскі і опуклі. У мистецтвознавстві багатьох країн Європи термін «арабеска» має і більш вузьке значення: орнамент лише зі стилізованих рослинних мотивів (на противагу т. зв. Мореско – орнаменту з геометричних мотивів).

Слід відзначити, що певне місце у східних орнаментах займають абстрактні зображення, дуже схожі на орнаменти епохи енеоліту (рис. 14).

Рис. 14. Орнаменти на сучасній ковдрі із Марокко

Висновки. Встановлено зв'язки форм, кольорів і способів утворення ісламських орнаментів із їх історичними і доісторичними попередниками, зокрема, орнаментами палеолітичної, неолітичної, енеолітичної доби, орнаментами Давнього світу і античного періоду. Ще одним фактором еволюції орнаментів є зміни у людській свідомості – показано, як змінюються ознаки орнаменту при переході від інтуїтивного сприйняття світу до раціонального і чуттєво-емоційного сприйняття.

Перспективи подальших досліджень. Планується дослідити формоутворення та вплив ісламських орнаментів на стан людини.

Література

1. *Абрамова З. А.* Первобытное искусство / З. А. Абрамова. – Новосибирск : НГУ, 1971. – 524 с.
2. *Альбедиль М.Ф.* Забытая цивилизация в долине Инда / М.Ф. Альбедиль. – С.Пб.: Наука, 1991. – 178 с.
3. *Голан А.* Миф и символ / А. Голан. – М.: Русслит, 1993. – 374 с.
4. *Искусство государств и народов мира.* Короткая художественная энциклопедия, т.1. М., 1967.
5. *Бехнси А.* Искусство арабского орнамента / Аффиф Бехнси. – Дамаск: Изд-во Аль-Ола, 2003. – 408 с.
6. *Бренд Б.* Искусство ислама / Б. Бренд. М.: Фаир, 2008. – 336 с.
7. *Ковалев Ю.Н.* Самоорганизация сознания человека и изображение пространства в произведениях живописи от палеолита до Ренессанса / Ю.Н. Ковалев, Н.М. Мхитарян, А.Ю. Ницын: Монография. – К.: ДІА, 2014. – 236 с.

Аннотация

Ковалев Ю.М., Сахно К.С. Орнаменты: от палеолита до Халифата. *Определены основные этапы эволюции орнамента (появление базовых знаков, идея тиражирования знаков, появление канонических орнаментов) и ее связь со становлением человеческого сознания, разработана классификация исламских орнаментов, что создает основу для целенаправленного исследования способов формообразования орнаментов и их использования с целью регуляции психического состояния человека.*

Ключевые слова: *орнаменты, знаки, узоры, гирих, ислими, арабески.*

Abstract

Kovaluov Y.N., Sahno K.S. Ornaments: from the Paleolithic to the Caliphate. *The main stages in the evolution of ornament (the appearance of the basic characters, the idea of duplicating signs, the emergence of canonical patterns) and its association with the development of human consciousness, the classification of Islamic patterns that form the basis for targeted research methods of forming patterns and their use for the purpose of regulating the mental state of a person.*

Keywords: *ornaments, signs, patterns, girih, islimi, arabesques.*